

ŞEHZADE MUSTAFA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ

- Tahlili Bir Yaklaşım -

Funda DEMİRTAŞ
Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
fundad@erciyes.edu.tr

Giriş

Sultan Süleyman'ın sekiz oğlunun¹ yaşça ikincisi olan Şehzade Mustafa, babasının Saruhan (Manisa) sancak beyliği esnasında Manisa'da doğmuştur (921/1515). Annesi, Gülbahar Sultan² olarak da anılan Sultan Süleyman'ın ilk gözdesi Mâhidevran Hatun'dur. Şehzade Mustafa'nın türbesindeki sandukanın önüne konulan levha³ ile 1180/1766-1767 yılında verilen bir istida⁴ resmi belgelerde daha ziyade Mâhidevran isminin kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Çağatay Uluçay'ın yayınladığı bir vesikada "Ulûfe-i Hatunân-ı Saray-ı Âmire" başlığı altında Şehzade Süleyman'ın haremindedir bulunan cariyeler arasında Mâhidevran'ın adının bulunması da bunu doğrulamaktadır⁵. Busbecg, Şehzade Mustafa'nın annesi olarak ismini zikretmeden verdiği Mâhidevran'ın Kıımlı bir cariyeye olduğunu belirtmektedir⁶. Kâmil Kepecioğlu da vesikalarda babasının isminin Abdullah, Abdurrahman ve Abdülmennan olarak geçmesinden hareketle Mâhidevran'ın bir cariyeye olduğu kanaatine varmıştır⁷. Hakeza

- ¹ Sultan Süleyman'ın şehzadelik yıllarında Şehzade Mustafa'dan başka Mahmud ve Murad adlı iki oğlu daha olmuş, bunlardan Murad iki yaşında, Mahmud ise dokuz yaşında birbiri arkasına aynı yıl (1521) içinde ölmüştür. Sultan Süleyman'ın padişahlık döneminde ise Hürrem Sultan'dan sırasıyla Mehmed, Selim, Abdullah, Bayezid ve Cihangir isimli beş oğlu olmuş ve bunlardan Abdullah yine küçük yaşta 1526 yılında ölmüştür.
- ² M. Tayyib Gökbilgin, "Hürrem Sultan", *İslam Ansiklopedisi*, 5-I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 593-594.
- ³ A. Memduh Turgut, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935, s. 150.
- ⁴ Top. Arş. D. No: 5290.
- ⁵ Çağatay Uluçay, "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 246.
- ⁶ G de Busbecg, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hâtıratı (Türk Mektupları)*, çev. Osman Yüksel, Ankara 1953, s. 29, 48.
- ⁷ Kâmil Kepecioğlu, "Mahidevrân Sultan'ın Azaplı Günleri", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s. 404, 406.

Mâhidevran, Çağatay Uluçay'ın yayınladığı vesikada da cariye olarak geçmektedir.

İlk çocukluk yılları Manisa sarayında geçen ve Sultan Süleyman'ın 1520'de tahta çıkışının ardından annesiyle birlikte İstanbul'a gelen Şehzade Mustafa, sarayda iyi bir eğitim almış⁸, 936/1530 tarihinde eski ve mevcut devlet erkânının, ulemanın ve yabancı devlet elçilerinin katılımıyla gerçekleşen ve Atmeydanı'nda yaklaşık bir ay süren çeşitli etkinliklerin ve kutlamaların ardından kardeşleri Mehmed ve Selimle birlikte sünnet ettirilmiştir⁹.

Şehzade Mustafa, Osmanlı Devleti'nde I. Murad (1360-1389) zamanından itibaren sistemli bir şekilde uygulanmaya başlanan ve merkezdeki idari yapının küçük ölçekli bir örneği olan sancaklarda devlet yönetiminin öğretilmesi amacını taşıyan sancağa çıkma sistemi dahilinde doğduğu Manisa'da sancağa çıkmıştır¹⁰ (940/1534). Manisa, padişahın ölümü halinde tahta geçmek isteyen varisin en kısa sürede İstanbul'a ulaşabileceği bir konumda olduğu için şehzade sancakları içinde en çok tercih edilebilir. Bu bakımdan burada sancakta bulunan şehzade, bir bakıma padişah olmaya en yakın şehzade olarak kabul edilmektedir. Manisa sancağının şehzadeler açısından bu öncelikli durumu, şehzadenin buradan başka bir sancağa tayini sebebiyle de gözden düşmesinin alameti olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Şehzade Mustafa için de durum böyle olmuştur.

1. Şehzade Mustafa'yı Ölüme Götüren Süreç

1. 1. Şehzade Mustafa'nın Muhaliflerinin Bu Sürece Etkisi

Manisa'da yedi yıl sancakbeyliği yapan Şehzade Mustafa, kendisini ve annesini himaye ettiği anlaşılan babaannesi Hafsa Sultan'ın ölümü (940/1534) ve iyi ilişkiler içinde bulunduğu veziriazam İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferi (940-942/1533-1536) sonrasında öldürülmesi (942/1536) üzerine saraydaki destekçilerinden mahrum kalmış ve Hürrem Sultan'dan olma kardeşlerine göre zamanla geri plana itilmiştir. Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan olma oğlu Mehmed'in sancağa çıkma yaşı gelince Manisa, Şehzade Mustafa için babası ile arasındaki ilişkilerin bozulmaya başladığı olaylar silsilesinin başladığı yer olmuştur. Şehzade Mustafa, Hürrem Sultan'ın

⁸ Şehzade Mustafa, Muhyiddin Mehmed ve Sürûri Mustafa Efendilerden ders görmüştür. Bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülâgü, İstanbul 1996, III, s. 13; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt, İstanbul 1997, IV/I, s. 408. "947/1540 yılında şehzadenin hocası Muhyiddin Mehmed Efendi'nin vefat etmesi üzerine Hayreddin Hızır Efendi şehzadenin muallimi oldu," Hüseyin Hüsametdin, *Amasya Tarihi*, III, İstanbul 1927, s. 304.

⁹ Sünnet düğünü için bkz. Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü, No: 5997, v. 153a-159b.

¹⁰ Hammer, Şehzade Mustafa'nın kırk bin duka tahsisat ile Saruhan sancakbeyliğine tayin edildiğini belirtmektedir. Bkz. J. V. Hammer, *Devlet-i Osmanîye Tarihi*, çev. M. Ata, V, İstanbul 1330, s. 128.

etkili müdahalesiyle merkeze yakın olan bu sancaktan uzaklaştırılarak 948/1541'de Amasya sancağına tayin edilmiş, onun yerine de Şehzade Mehmed Manisa sancakbeyi olmuştur. Şehzade Mustafa bu nakıldan doğal olarak büyük bir üzüntü duymuş ve kendisinin yerine Manisa sancakbeyi olan Mehmed'in kısa bir süre sonra burada ani ölümü (950/1543), onun yeniden tahtın birinci dereceden varisi olma ümidini canlandırmış, fakat Hürrem Sultan'ın diğer oğlu Selim'in Manisa'ya gönderilmesi (951/1544) bu ümidini boşa çıkarmıştır. Bu olaydan sonra Şehzade Mustafa ile babası arasındaki ilişkiler giderek bozulmuş ve 960/1553'de şehzadenin öldürülmesiyle neticelenmiştir.

Sultan Süleyman muhtemelen Hürrem Sultan'ın da etkisiyle Şehzade Mustafa'ya karşı daha Manisa'da iken soğuk davranmaya başlamış; Şehzade Mustafa, İrakeyn Seferi'nden dönen babasına bir mektup yazarak kendisiyle görüşmek ve özür dilemek için İstanbul'a gelmesine izin verilmesini istemiş, fakat bu isteği kabul edilmemiştir. Şehzade Mustafa, Amasya'ya gittikten sonra da bu minvaldeki başvurularına devam etmiş ve en son 958/1551 tarihli izin isteğine de olumlu cevap alamamıştır¹¹. Şehzade Mustafa'nın babasından görüşme talep ederek özür dilemek istemesi, şehzadenin özür dilemeyi gerektirecek bazı işler yaptığına işaret etmekte ve öldürülen İbrahim Paşa ile yakın ilişkisini akla getirmektedir. Zira İrakeyn Seferi esnasında şehzadeye gönderdiği mektupta sefer hakkında bilgiler verdikten sonra ona kavuşup mübarek yüzünü görmekte sevinç duyacağını ifade eden¹² İbrahim Paşa ile şehzade arasında büyük bir yakınlık olduğu görülmektedir. Hakeza İbrahim Paşa, Şehzade Mustafa'nın göndermiş olduğu mektup vesilesiyle kendisinden şehzadenin "muhlisleri" diye bahsetmekte ve bu yakınlığı Şehzade Mustafa'nın annesinin İbrahim Paşa'nın zevcesine¹³ yazdığı mektup daha fazla teyit etmektedir¹⁴. Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'a "Validem", Sultan Süleyman'a da "Karındaşım" diyecek kadar Osmanlı hanedan ailesine girmiş¹⁵ olan ve bir anlamda Sultan Süleyman'dan sonra devletin iki numaralı adamı sayılan İbrahim Paşa ve ailesi ile gözden düşmüş ve saraydan sürülmüş olan Mâhidevran ve oğlunun yakın ilişkileri ve dostlukları muhtemelen Hürrem Sultan'ın etkisiyle Sultan Süleyman'da rahatsızlık yaratmış ve İrakeyn Seferi dönüşünde çeşitli sebeplerle¹⁶ öldürülen İbrahim Paşa'nın ölümünü hızlandırmıştır. Bu bakımdan İbrahim Paşa'nın öldürülmesinde etkin olan güçlerin ve bilinen sebeplerin haricinde

¹¹ Şerafettin Turan, "Mustafa Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, İstanbul 2006, s. 290.

¹² Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarının Aşk Mektupları*, İstanbul 1950, s. 14.

¹³ İbrahim Paşa'nın zevcesi Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Hatice Sultandır. Bkz Uluçay, "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", s. 233-237.

¹⁴ Uluçay, "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", s. 232, 236.

¹⁵ Uluçay, "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", s. 235.

¹⁶ Bkz. M Tayyib Gökbilgin, "İbrâhim Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, 5-II, İstanbul 1977, s. 914; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik*, v. 220b-222a.

kaynakların zikretmediği bilinmeyen sebeplerin Şehzade Mustafa ile babasının arasının açılmasında da etkili olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nde tahta geçme hususunda etken bir sebep olmasa da Şehzade Mustafa'nın ekber (en büyük) evlat olması ve kendini doğal olarak tahtın birinci dereceden varisi görmesi, dahası müstakbel padişahların sancakbeyliği yaptıkları Manisa'da sancağa çıkması Şehzade Mustafa açısından babasına varis olma hususunda diğer kardeşlerine nazaran önceliğini ortaya koymakta, fakat Manisa sancakbeyliğinden alınması, hakkı olan bu önceliği kaybetmesini göstermektedir. Ordu ve ulema tarafından desteklendiği bilinen Şehzade Mustafa'nın neden bu öncelikten mahrum edildiği hususunda Hürrem'in ve veziriazam Rüstem Paşa'nın etkili oldukları bir gerçektir.

Hürrem'in Sultan Süleyman'ın ilk gözdesi Mâhidevran'dan olan oğlu Şehzade Mustafa'nın tahta çıkmasını istememesi gayet doğaldır. Onun hem bir anne olarak kendi oğlunu saltanat tahtında görmek, hem de Haseki Sultan sanıyla sahip olduğu saygıyı ve gücü Valide Sultan olarak sürdürebilmek için Sultan Süleyman'dan sonra tahtı Mustafa'ya değil de kendi oğullarından birine sağlamaya çalışması ve bu konuda Sultan Süleyman'ı etkilemeye yönelmesi kaçınılmazdır. Çünkü Mustafa'nın tahta çıkması kendisinin sahip olduğu bütün imkânlardan ve güçten yoksun kalması yanında, kardeş katli uygulaması sebebiyle de öz oğullarının öldürülmelerine tanık olma gibi büyük bir acıyla karşılaşmak demektir¹⁷. Bu nedenlerle Hürrem, Sultan Süleyman'ın hayatına girdikten sonra önemini ve saraydaki yerini kaybeden Mâhidevran'ın oğlu Mustafa ile Manisa'ya gönderilmesinde ve o vakte kadar seleflerinin hiçbirine nasip olmayan ve hatta haleflerinden hiçbirinin erişemeyeceği derecede şan ve şerefe erişen, kabiliyet ve iktidarı ile de gerek Osmanlı Devleti'nin umumi vaziyetine, gerek padişahın davranışına büyük nispette tesir eden¹⁸ ve Şehzade Mustafa'dan yana olduğu bilinen İbrahim Paşa'nın ortadan kaldırılmasında etkin olmuştur.

Hürrem, Mehmed'den sonra hayatta kalan üç oğlundan birinin tahta çıkması için verdiği mücadelede veziriazam Rüstem Paşa'nın açık desteğini görmüştür. Zira Hürrem'in Sultan Süleyman'dan olma kızı Mihrimah ile evli olan ve buna dayanarak kendi konumunu garanti altına almak isteyen Rüstem Paşa için de Mustafa'nın yerine öz kayınbiraderlerinden birinin tahta çıkması makamını ve etkinliğini sağlamlaştırma anlamına gelmektedir. Bundan dolayı Hürrem'in Şehzade Mustafa'yı babasının gözünden düşürmeye yönelik çalışmalarına ortak olan Rüstem Paşa, konumundan kaynaklanan yetkisini kullanarak¹⁹ Şehzade Mustafa'nın babasını görme çabalarını sonuçsuz bırakmış, hatta şehzadenin aleyhinde sahte bir mektup yazarak şehzadeyi

¹⁷ Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Ankara 1997, s. 27.

¹⁸ Gökbilgin, "İbrâhim Paşa", s. 914.

¹⁹ "Rokselan'ın aleti olan Rüstem Paşa, şehzadenin muhassasatını ehemmiyetli miktarda kesmek suretiyle babaya karşı oğlun başkaldırmasına sebebiyet vermek istedi", Fairfax Downey, *Kanuni Sultan Süleyman*, çev. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975, s. 234.

zor durumda bırakmıştır.

Rüstem Paşa, 956/1549 yılında İran'ın tahrikiyle Erzurum'a saldıran ve beylerbeyi Musa Paşa'yı öldüren Gürcülerin cezalandırılmasını, 957-958/1550-1551 yıllarında da Safevilerin sınır köylerini ve kasabalarını basarak halkı kılıçtan geçirmesi üzerine yardım edilmesini isteyen Şehzade Mustafa'nın sadarete yaptığı bütün müracaatları cevapsız bırakmıştır. Dahası şehzadenin durumundan haberdar olmak için lalasını değiştirmiştir. Ancak yeni vezir Ahmed Paşa kısa sürede Şehzade Mustafa'nın güvenini kazanarak damadı olmuş ve bu akrabalık sebebiyle Rüstem Paşa'nın şüphesini çekmiştir²⁰.

Rüstem Paşa, bununla da yetinmemiş²¹, Şehzade Mustafa'yı Sünni Osmanlı anlayışınca "din ve devlet düşmanı" olarak tanınan Safevi Hükümdarı Şah Tahmasb ile işbirliği yapan bir "vatan haini" durumuna düşürmek için hileye başvurmuştur²². Rüstem Paşa, gizlice Şehzade Mustafa'nın mührünü kazdırarak onun ağzından Şah Tahmasb'a bir mektup yazmış ve bu mektubu Vastan mutasarrıfı Zeynel Bey aracılığı ile şaha göndermiş, şahın cevabını da aynı yolla ele geçirmiştir²³.

1.2. Şehzade Mustafa'nın Bu Sürece Etkisi

Şehzade Mustafa'yı ölüme götüren süreçte Hürrem ve Rüstem Paşa'nın etkisi büyük olmakla birlikte, sorunu sadece bir saray komplosu olarak değerlendirmek yanlıştır. Zira Şehzade Mustafa'nın da bu süreçte pasif kalmadığı ve babasından sonra tahta çıkmak için bazı girişimlerde bulunduğu bilinmektedir.

Şehzade Mustafa, Manisa'da sancakbeyliği yaptığı yedi yıl boyunca idareciliği açısından halk üzerinde, dedesi Sultan Selim gibi yiğit ve cesur olması sebebiyle de bilhassa yeniçeriler üzerinde iyi bir intiba bırakmıştır. Kişiliği ve karakteri açısından alçakgönüllü ve cömert olan, halka ve devlet erkânına bol ihسانlarda bulunan Şehzade Mustafa, kendisinin israfını beğenmeyen ve bu tutumunu Masarif-i Beytü'l-Mâl adlı eserinde eleştiren Kemaleddin İbrahim'e mükâfat verecek kadar da hoşgörülüdür²⁴. Nitekim Venedik elçisi Navagero da Şehzade Mustafa'nın kişiliği ile halk arasında ve yeniçeri ocaklarında uyandırdığı sevgiyi şöyle anlatmaktadır:

Mustafa'nın bütün kardeşlerinden daha çok sevildiği ve istendiği kolayca anlatı-

²⁰ Hüseyin Hüsamettin, *Amasya Tarihi*, s. 307-309.

²¹ Bir Venedik kaynağına göre Hürrem ve Rüstem Paşa, Şehzade Mustafa'ya suikast girişiminde bile bulunmuşlardır: "Padişah namına Rokselan marifetiyle gönderilmiş olan hil'ati önce bir köleye giydirmek ihtiyatında bulundu; köle, bu hil'atin zehirli astarının tesiriyle müthiş ıstıraplar içinde can verdi.", Downey, *Kanuni Sultan Süleyman*, s. 240.

²² Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, s. 29.

²³ M. Tayyib Gökbilgin, "Rüstem Paşa Hakkındaki İthamlar", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1955, VIII, S. 11-12, vsk. 4, s. 38-43.

²⁴ Hüseyin Hüsamettin, *Amasya Tarihi*, s. 306.

lamaz. Padişah ve onun kulu olan sadrazam, aynı düşüncede ve eğilimde olmadıkları halde yeniçeriler onun padişah olmasını istiyorlar ve bunu açıkça dile getiriyorlar. En büyük evlat olarak imparatorluğun başına geçme hakkı bulunan Mustafa'nın yiğit, cömert ve dürüst bir insan olarak ün yapmış olması da herkes tarafından şiddetle istenmesine neden oluyor²⁵.

Halkın ve askerın kendisine olan bu teveccühünü bilen Şehzade Mustafa da Erzurum beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazdığı mektupta babasından sonra tahta çıkma hususunda "sâir da'vâ-yı verâset idenlerle bu muhibbinizde olan kabiliyyet ü isti'dâd 'ilm-i şerîfinize rûşendir²⁶" ifadelerini kullanarak kendisini diğer kardeşlerinden daha yetenekli ve donanımlı gördüğünü belirtmektedir. Ancak Şehzade Mustafa'nın ilk olarak Manisa'dan Amasya'ya nakli, kendisinden sonra Manisa sancakbeyliğine atanan Mehmed'in ölümü üzerine kendisinin değil de Selim'in Manisa'ya gönderilmesi, Amasya'da lalasının değiştirilmesi, Sultan Süleyman'ın sefere çıktığı zaman Selim ve Bayezid'i yanına getirtmesi, kendisinin ise babası ile görüşme isteklerinin sürekli geri çevrilmesi babasından sonra tahta çıkma hakkının kademeli olarak elinden alınması anlamına gelmektedir. Bu sebeple babasından sonra tahta çıkmayı hakkı-ı şer'isi olarak gören Şehzade Mustafa, dedesi Sultan Selim'i örnek alarak bu hakkını elde etmenin yollarını aramıştır.

Şehzade Mustafa'nın Erzurum beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazdığı mektup, babasından sonra tahta çıkma yolunda nasıl bir siyaset takip ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Şehzade Mustafa bu mektupta ilk olarak, babasının ömrünün uzun olmasına dua etmekte fakat "bu kâşâne-i fânide bir ferde bekâ ve bu dünyâ-yı denide ömr-i girân-mâyeye tezâyüd ü irtikâ olmayub²⁷" ifadeleri ile onun da bir gün bu fani dünyadan göçeceğine işaret etmektedir. Babası takdir-i ilahi ile "sarây-ı bekâyâ vâsıl olduktan sonra, bize birkaç gün mühlet müyesser olmuş ise, emr-i saltanata taleb-i hakk-ı şer'iden âtl ve mühimm-i hilâfete tedârik-i rey-i mer'iden gâfil olmamak²⁸" ifadelerini kullanan Şehzade Mustafa, babasını tahttan indirmeyi değil, onun ölümünden sonra tahta çıkmayı hakk-ı şer'î olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bu amacına ulaşmak için de kendi tarafını tutan Ayas Paşa'dan "tahsîl-i devlete mutâbık olan tedbîr-i dil-pezîr ve nasâyih-i saâdet-müşîr" yani devleti ele geçirmeye yarayacak önlem ve nasihatlar istemektedir. Dahası "ümîd ve rica olunan mu'âvenet ü murâfakat ve mutâvaat u müzâheret mertebesinin tahkîkini müşîr ahidnâme-i şerîfinizi bu cânibe müşerref kılınmağa²⁹" ifadeleri ile de bir ahidnâme yani bir anlamda sözleşme sayılabilecek yazılı bir belge göndermesini istemektedir. Bu minvalde yapılacak yardım

²⁵ Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, s. 31.

²⁶ Dizfuli Münşeâtı, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr: 2735, v. 100b.

²⁷ Dizfuli Münşeâtı, v. 100a.

²⁸ Dizfuli Münşeâtı, v. 100a.

²⁹ Dizfuli Münşeâtı, v. 100b.

ve desteklerle şayet taht kendisine müyesser olursa kendi tarafında olmaları sebebiyle layık oldukları mansıpları alamayan sevenlerini muratlarına eriştireceğini, herkesin kıymetini takdir edip işleri ehline vereceğini, vüzerâ, ümerâ, zuamâ, sipah ve bütün orduyu dedesi Sultan Selim'in yaptığı gibi çeşitli ihsanlarla hoşnut edeceğini ve de reayâ ve berâyaya adaletle hükmedeceğini³⁰ belirten Şehzade Mustafa, açık bir şekilde ümerânın desteğini almaya çalışmaktadır.

Şehzadeye cevaben yazdığı mektupta yardım ve destek sözü veren Ayas Paşa da ilk olarak Allah'tan Sultan Süleyman'a uzun ömürler dilemiş ve padişah uğruna canını feda etmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Ancak insanoğlu için ölümün kaçınılmaz bir son olduğunu ifade ederek padişahın ölümünden sonra tahtın varisleri arasında Mustafa'nın "en layık ve en haklı" olduğunu vurgulamıştır. Ayas Paşa, vezirlerin, askerlerin ve toplumun her kesiminin kalpten sevgisini kazanan ve "parlayan bir güneş" olarak kabul edilen Mustafa'ya hizmet etmeye, bu yolda canını feda etmeye ve zamanı geldiğinde bir işaretle hizmete koşmaya hazır olduğunu bildirmektedir. Ancak Mustafa'dan da tahta çıktığında kendisini unutmamasını istemektedir³¹.

Taraftar toplamak için böyle vaatlerde bulunduğu anlaşılan Şehzade Mustafa, muhtemelen Ayas Paşa'dan başka devlet erkânına da bu tarz mektuplar göndererek yardım ve desteklerini sağlamak istemiştir. Nitekim onun öldürülmesinden sonra Ayas Paşa'ya yazılan 960/1553 tarihli bir fermanla Tatarlar'ın "gaybet idüb" yani kaçarak Mustafa'nın yanına gittiklerinden söz edilmektedir³².

Şehzade Mustafa'nın Ayas Paşa'ya yazdığı mektuptan şehzadeler arasında bir taht çekişmesinin başladığı anlaşılmaktadır. Şehzade Mustafa, "sâir da'vâ-yı verâset idenlerle" ifadesiyle Selim veya Bayezid'i kastederek onların taht için çalıştıklarından şüphelenmekte ve sarayın desteğinden mahrum kalan kendisinin de yasal hakkından mahrum edilmeye çalışıldığını bilmektedir. Mustafa'nın bu haktan mahrum edilişi sadece tahttan uzaklaştırılması anlamına gelmemekte, büyük bir olasılıkla hayatını da kaybetmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Mustafa'nın bu iki kıymetli varlıktan olmamak için bazı önlemler almaya kalkışması gayet doğaldır. Ancak Mustafa'nın bu tedbirleri almaya ne zaman başladığını tespit etmek eldeki bilgilerle mümkün değildir. Hakeza Şehzade Mustafa'nın Ayas Paşa'ya yazdığı mektup da tarihsizdir.

Bu mektupta dikkati çeken bir başka husus da Şehzade Mustafa'nın dedesi Sultan Selim'i örnek almasıdır. Mektup metninde Sultan Selim'in ismi her ne kadar "vezirleri, emirleri, zeamet sahiplerini, tımarlı sipahileri ve bütün orduyu çeşitli ihsanlarla hoşnut etme" bahsinde geçse de Sultan Selim'in tahta geçme yöntemi hem Mustafa hem de daha sonra Bayezid'e esin kaynağı olmuş gibi görünmektedir.

³⁰ Dizfuli Münşeâtı, v. 100b.

³¹ Dizfuli Münşeâtı, v. 100b vd.

³² Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, s. 32.

1.3. Ülkenin Ekonomik ve Sosyal Durumunun Bu Sürece Etkisi

Osmanlı Devleti'nin altın devri olarak bilinen Sultan Süleyman dönemi, daha sonraki dönemlerde bozulan devlet düzeninin yeniden sağlanması için o dönemdeki kanun ve kurallara yeniden dönme arzusu uyandıran, fakat bu ideal görünüşünün arkasında sonradan devletin başına bela olan bazı ekonomik ve sosyal sıkıntıları da üreten bir dönemdir. Nitekim Koçi Bey, yönetimde yapılmasını gerekli gördüğü önlemleri içeren risalesinde bu durumu şöyle dile getirmektedir:

Osmanoğullarının ulu soyları içinde ilk defa memleketin genişliği, hazinenin çokluğu ve şevket bakımından doruğa ulaşan padişah, rahmetli Sultan Süleyman Handır. Yine düzenin bozulmasına sebep olan haller de onun zamanında ortaya çıkmış olup, devlet çok güçlü olduğu için etkisi o zamanda duyulmamıştır³³.

Ümit Burnu yolunun ve Amerika kıtasının keşfinden sonra dünya ticaret yollarında meydana gelen değişiklik ile ticaretin Akdeniz'den Atlantik'e kayması XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde olumsuz bir etki yaratmış ve bu etki Osmanlı ekonomisi üzerinde giderek bariz bir şekilde kendisini hissettirmiştir.

Devletin askerî ve siyasî alanlarda büyük gelişmeler kaydetmesi, resmi görevlilerin sayısının artmasına yol açmış, bu da hazinenin kıymetli maden ihtiyacının sürekli bir hal almasına neden olmuştur. Ancak bu sırada başta Avrupa ve İran olmak üzere çeşitli ülkelerde yaşanan kıymetli maden darlığı sebebiyle kıymetli madenler ucuz olan taraftan pahalı olan tarafa akmış ve bunun neticesinde de Osmanlı Devleti içindeki altın ve gümüş daha da azalmıştır. Buna paralel olarak da Osmanlı Devleti'nin para birimi olan akçenin değeri düşmüş ve eşya fiyatlarında önemli bir artış yaşanmıştır. Mesela, 1460'da bir koyunun ortalama bedeli 15-20 akçe iken, derece derece yükselerek 1500'de 25-30'a, 1540'da 40-45'e ve 1560'da ise yüzyıl öncesinin dört katı demek olan 70-80 akçeye ulaşmıştır ki, bu %300 oranında bir artış demektir³⁴.

Altın ve gümüş sıkıntısı en çok tarımla uğraşan halkın aleyhine olmuş, halk devlete olan vergi borcunu ödemede sıkıntı çekerken, devlet birbirini izleyen kara ve deniz seferlerinin giderlerini karşılayabilmek için zorunlu hallerde alınan avârız vergilerini düzenli vergi haline getirerek yıldan yıla miktarını artırmıştır. Mesela, 1485 sıralarında, her avarız hanesinden bu addaki vergi 15 akçe olarak alınmış iken, 1522'de 30'a, 1538'de 50'ye ve 1543'de 70'e yükselmiştir³⁵.

Osmanlı Devleti'nde her vilayet ve sancağın bünyesindeki çiftliklerin kaç dönüm topraktan meydana geldiği kanunnâmelerde yazılıdır. Ancak gerçekte, köylünün elinde bulunan toprağın dönümü olması gerekenden bir hayli fazladır. Sultan Süleyman

³³ Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, sad. Zuhuri Danışman, İstanbul 1972, s. 66.

³⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, İstanbul 1995, s. 302.

³⁵ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, s. 294.

tahta çıkınca mirî toprakların vergilerini artırmak amacıyla bu raiyyet çiftliklerinin dönüm fazlaları tespit edilerek vergilendirmeye tabi tutulmuş ve köylünün ödemekte olduğu çift vergisi tespit edilen fazlalık oranında artmıştır. Böylece vergi yükü daha da artan ve ciddi anlamda ödeme gücünü çeken çiftçiler, mültezimlerin, ehl-i örfün ve faizcilerin baskıları altında "çiftbozan" durumuna geçmek zorunda kalmıştır. Çiftbozan reayanın çoğalması ve bunların bir süre sonra kapısız levend denilen işsiz ve başıboş insanlar arasına katılması ise hem üretimin azalmasına, hem de yönetimden memnun olmayan insanların sayısının artmasına sebep olmuştur.

Para darlığı, ordunun asıl gücünü oluşturan topraklı sipahiler üzerinde de etkisini göstermiştir. Dirliklerin kaymetten düşüşü özellikle "alçak hallü" denen yıllık geliri 6.000 akçeyi geçmeyen sipahileri de köylü ile birlikte zarara sokmuştur. Bütün savaşların yükünü çeken bu sınıf, ekonomik ve sosyal koşulların bozulması yüzünden eski rahat durumunu yitirmiş, bu yüzden de merkezi yönetimin aleyhine dönmüştür³⁶.

Para darlığı aynı zamanda maaşlarını doğrudan devlet hazinesinden alan ve ellerine geçen para miktarı değişmediği için tımarlı sipahilerin hissettiği sıkıntıyı hissetmeyen kapıkulları ile tımarlı sipahiler arasında bir dengesizlik yaratmıştır. Bu dengesizlik de içinde buldukları durumdan şikâyetçi olan tımarlı sipahilerin önce Şehzade Mustafa, daha sonra da Bayezid tarafında, halinden memnun olan ve ayrıcalıklarını yitirmek istemeyen kapıkullarının ise merkezi yönetim tarafında yer almalarına sebep olmuştur.

Sonuç olarak, para darlığı denen bunaltı, bir yandan hazinenin öte yandan hizmet ödentilerini nakit akçe ya da dirlik adı altında ayrılan yerlerden, kendilerine bırakılan vergileri toplama biçimlerinde almakta bulunan iş erlerinin omuzlarına çökünce, kanunnâmelerin değiştirilmemesi yüzünden vergileri yükseltemedikleri için, gelirlerini zamanının alım satım ve harcama şartlarına uydurma olanağından yoksun kalan hükümet ve onun iş erleri, bu sorunu kanun kuralları dışında çözmeye çalışmışlardır. Böyle bir davranış ise devlet düzenini oluşturan kurulu düzenin bütün örgütleri arasındaki bağlantı ve dengeleri bozmuştur³⁷.

Yönetim ve ekonomik koşullardan memnun olmayan gruplar arasına "suhte" denen medreselileri de eklemek gerekmektedir. Zira XVI. yüzyıl ortalarından itibaren medreselerin sayısındaki artış nedeniyle çoğalan mezunların küçük bir kısmı nâib, imam ve müezzin olarak çalışma imkânı bulmuş, çoğunluğu ise medrese ve imaretlere sığınarak iş beklemek zorunda kalmıştır. Bu işsizlik sebebiyle bazı suhteler yolsuzluklara yönelmişler ve 20-30 kişilik gruplar oluşturarak cer, nezir ve kurban gibi adlarla bir tür salma toplamaya başlamışlardır. Suhtelerin halkı bu şekilde para ya da eşya vermeye zorlamaları zaten geçim sıkıntısı çeken halkın devlete olan güvenini ve

³⁶ Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, s. 20.

³⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, s. 299.

bağlılığını bir kez daha sarsmıştır.

Netice olarak hemen hemen her kesimden halkın mevcut durumdan memnun olmaması Sultan Süleyman yönetimine karşı olumsuz bir tavır oluşturmuş ve halk artık yaşlanmış olan padişahın tahttan çekilmesini isteyerek durumlarını düzeltereği umuduyla yeni bir padişah beklentisi içerisine girmiştir. Şehzade Mustafa da böyle bir hoşnutsuzluk ortamında Erzurum beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazdığı mektuptan da anlaşılacağı üzere halkın beklentilerine cevap verme vaadi ile ortaya çıkmıştır.

2. Şehzade Mustafa'nın Öldürülmesi

Ordunun ve halkın içinde bulunduğu sıkıntılı durum sebebiyle Şehzade Mustafa'nın tahta çıkması yönündeki eğilim gittikçe artarken ve Şehzade Mustafa da kendince hakk-ı şer'isini elde etmek için bazı önlemler alırken karar verilen İran Seferi Şehzade Mustafa'nın hayatındaki son askerî ve siyasi sefer olmuştur.

959/1551-1552 yılında Osmanlı ordusu ikinci vezir Ahmed Paşa'nın serdarlığında Eğri kalesi üzerine gönderilmiş, bu esnada Safevi ordusu da Ahlat, Erciş, Adilcevaz ve Erzurum üzerine saldırarak halkı kılıçtan geçirmiştir. Safevilerin bu saldırısı üzerine sefer kararı alan Sultan Süleyman veziriazam Rüstem Paşa'yı serasker tayin ederek orduyu İran üzerine göndermiştir.

Anadolu'ya geçen Rüstem Paşa Aksaray'a geldiğinde Mustafa Âlî'nin ifadesine göre ordu içinde bazı sözler açıktan söylenmeye başlamıştır. Asker arasında bazı ahmaklar, Şehzade Mustafa'ya bağlılıklarını ifade ederek "Vâlid-i macidin kocaldı. Hareket ü sefere tâkat getürmekden kaldı. Anınçün Rüstem Paşa'yı Anadolu'ya serdâr etdi saldı. Müşârün-ileyh paşa ise sana bed-hâhdır. Bu fırsatta leşkere gelüp, başını kesersen husûl-i merâmına gevâhdır³⁸" diye sürekli telkinde bulunmuşlardır. "Tek dururken bu sevdâ-yı bâtila dernek çıkarmışlar. Bu minvâl üzre müte'âkib haberler göndererek ve her birinde pâdişâhın gâh za'f hâlini, gâh iştidâd-ı marazı ahvâlini bildirerek derd-mendi tarîk-i isyâna âzim ve leşker cânibine geldiği gibi husûl-i merâmına câzim etmişler.³⁹"

Ordu içinde söylenen bu sözlerden, Şehzade Mustafa'ya bir oldubitti ile tahtı ele geçirme teklifinin ordudan geldiği, şehzadenin ise henüz bu doğrultuda fiili bir eyleme girişmediği sonucu çıkarılabilir. Ancak bu söylentiler Rüstem Paşa'yı tedirgin etmeye yetmiştir. Zira "Vâlid-i mâcidiniz ... ihtiyarı ile sizi yerine istihlâf etmek maksûdları idiginde hilâf yokdur. Mâni' Rüstem Paşa'dır. Varup başın kesseniz ve asker önüne düşseniz cümle asker hod sizi ister ve diler⁴⁰" diyen askerlerin büyük bir çoğunluğu

³⁸. Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, No: 5959, v. 292b-293a.

³⁹. Mustafa Âli, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*, v. 293a.

⁴⁰. Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, C. I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283, s. 300.

Şehzade Mustafa'nın ordunun başına geçmesini ve tahta çıkmasına engel olan Rüstem Paşa'nın başını kesmesini istemektedir. Dahası asker "Koca pâdişah dahi Dimetoka saraylarında bakıyye-i ömrin tâ'at u ibâdete sarf eylesin" diyerek Şehzade Mustafa'dan babasını tahttan indirmesini ve yerine geçmesini beklemektedir.

Rüstem Paşa Konya'ya varınca Sultan Süleyman'ın ağır bir biçimde hasta olduğu ya da sağlığının pek umut verici olmadığı hakkında İstanbul'dan mektuplar almıştır. Muhtemelen bu tür haberler alan Şehzade Mustafa da "babasının yakında ölümü halinde hemen atlanıp harekete geçmek için gereken önlemleri almaya" başlamıştır⁴¹. Bütün bunları Sultan Süleyman'a haber vermek için Sipahiler Ağası Şemsi Ahmed Ağa ile çavuşbaşı Ali Ağa'yı merkeze gönderen Rüstem Paşa, ümera ve rüesanın şark seferine padişahsız gitmek istemediklerini de detaylı bir biçimde anlatmıştır⁴².

Sultan Süleyman'ın Rüstem Paşa canibinden gelen haberlere cevabı, oğlunun kendisinin sağlığında tahtı ele geçirmek için böyle bir küstahlık yapmayacağı, bu haberlerin de bazı müfsitler tarafından kendilerinin istedikleri şehzade tahta çıksın diye uydurulduğu yönündedir: "Hâşâ ki Mustafa Hânım bu makûle küstahlığı irtikab ide ve benim zamân-ı hayâtımda sevdâ-yı mülkde pâyini lihâfından taşra uzada. Nihâyet bazı müsfidinün peydâlarıdır. Kendüler mâil olduğu şehzâdeye verâset-i mülk münhasır olsun, deyü iftirâlarıdır. Zinhâr bu makûle mesâvîlere vücûd verilmesün. Bu def'a tezekkür olunduğu gibi kerreten ba'de uhrâ zikr olunmasın"⁴³

Burada Sultan Süleyman'ın "Kendüler mâil olduğu şehzâdeye verâset-i mülk münhasır olsun" ifadesi dikkat çekmektedir. Buna göre Sultan Süleyman oğulları arasında kendi sağlığında bir saltanat mücadelesinin başlayacağını düşünmemekte, fakat şehzadeleri tutan bazı kesimlerin olduğunu da bilmektedir. Bu yüzden tahtı ele geçirme haberlerinin şehzadelerden değil de tahtta kendi istedikleri şehzadeyi görme arzusunda olan gruplar tarafından uydurulduğunu düşünmektedir.

Ancak Sultan Süleyman açısından bu haberler bazı gruplar tarafından uydurulan sözler olmaktan daha fazla anlam taşımaktadır. Çünkü asker kendisinin artık sefere çıkamayacak kadar kocamış olduğu için tahttan ayrılarak Dimetoka'da ömrünün geri kalan kısmını ibadetle geçirmesini istemektedir. Bu asker tarafından padişaha yapılmış açık bir uyarıdır. Ve askerın bu isteği kendisini dedesi II. Bayezid'in, oğlu Mustafa'yı da babası Sultan Selim'in durumuna düşürmektedir. Mustafa, Sultan Selim gibi tahtı ele geçirmek için harekete geçmeye karar verirse kendisinin II. Bayezid gibi tahttan inerek inzivaya çekilmek zorunda kalması ihtimal dışı değildir. Bu yüzden askerın güvenini yeniden kazanmak isteyen Sultan Süleyman, Rüstem Paşa'yı geri çağırması

⁴¹ Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, s. 35.

⁴² Mustafa Âli, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'1-Ahbâr*, v. 293a.

⁴³ Mustafa Âli, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'1-Ahbâr*, v. 293a.

ve tımarlı sipahileri yerlerine göndererek ilkbaharda kendisinin sefere çıkacağını ilan etmiştir⁴⁴.

Sultan Süleyman tekrar edilmesini istemediği bu haberlerin doğurduğu kuşku içindeyken Hürrem de Mustafa aleyhindeki kışkırtmalarının dozunu artırmıştır. Ona göre yeniçerileri dağıttığı paralarla elde eden ve el altından İran şahı Tahmasb ile anlaşılan Mustafa, sağladığı bu iç ve dış desteklerle tahtı zorla ele geçirmeye çalışmaktadır⁴⁵.

İşte bütün bunların etkisi ile 960/1553 tarihinde ordunun başında Nahçıvan seferine çıkan Sultan Süleyman, tahtı üzerinde beliren tehlikeyi ortadan kaldırmak için Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den fetva bile almıştır. Osmanlı kaynaklarının hiç söz etmedikleri bu fetva, saltanata karşı açık bir ayaklanmadan değil, dolaylı bir olaydan hareketle alınan bir fetvadır. Sultan Süleyman'ın Ebussuud Efendi'ye anlattığı bu uydurma olay şu şekildedir:

"İstanbul'da zengin bir tüccar vardı. Uzak bir yere gitmesi icap etti. Ailesinin ve bütün işlerinin idaresini kölesine bıraktı. Kölenin sadakatinden emindi. Köle efendisi gider gitmez kendisine tevdi edilen efendisinin karısını ve çocuklarını öldürmeğe, malını mülkünü ele geçirmeye, fırsat bulabilirse efendisinin de canına kıymaya karar verdi. Böyle bir adama, şer'an ne yapmak lazım gelir? Müftü, idama müstahak olur cevabını verdi⁴⁶"

Oğlunun kendi ve tahtı aleyhindeki faaliyetlerini bu kölenin suçundan daha ağır gören ve buna binaen oğlunun katli için istediği fetvayı alan Sultan Süleyman, 18 Ramazan 960/28 Ağustos 1553'de Nahçıvan seferi için İstanbul'dan hareket etmiştir. Karaman sancakbeyi Bayezid'i Rumeli muhafazası için Edirne'ye gönderen, diğer şehzadeleri Selim ve Cihangir'i de yanında götüreren Sultan Süleyman 26 Şevval 960/5 Ekim 1553'de Konya Ereğlisi yakınındaki Aktepe/Akhöyük'de ordugâhını kurmuştur. Şehzade Mustafa'yı da İran şahı Tahmasb'ın Erzurum yönünde girişeceği bir saldırıyı önlemek için göndermek istediğinden bahisle ordugâha çağırmıştır⁴⁷. Amasya'dan iyi donatılmış 5.000 kişilik bir kuvvetle hareket eden Şehzade Mustafa, babası ile aynı gün Aktepe mevkiine gelmiş ve otağını babasının otağının yakınına kurdurmuştur. Daha sonraki gün de geleneksel vezir ve devlet erkânı ziyaretlerini kabul etmiştir.

Ordugâha geldikten sonra ortamın kötülüğünü sezinleyen yakın adamları

⁴⁴ Âli, seferin ertelenmesinin sebebini Safeviler tarafından gelen mektuplar olarak göstermektedir. Bkz. Mustafa Âli, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*, v. 293a. Müneccimbaşı ise "Rüstem Paşa, Aksaray'a varınca kış bastırdı. Bu yüzden geri dönmesi emredildi" diyerek seferin hava muhalefeti sebebiyle ertelendiğini ifade etmektedir. Bkz. Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâyifü'l-Ahbâr*, III, İstanbul 1285, s. 502.

⁴⁵ Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, s. 36.

⁴⁶ Busbecg, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hâtıratı*, s. 31.

⁴⁷ Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, s. 37.

şehzadeye babası ile görüşmek istiyorsa herkesin görebileceği şekilde açık sahrada at üzerinde konuşmasını tavsiye etmişlerdir. Otağ-ı hümayuna gidecek olursa kendi adamlarından hiç kimse oraya giremeyeceği ve gerektiğinde yardım edemeyeceği için "sık çadırlar içinde her şeyin kolaylıkla yapılabileceğini" bir kez daha hatırlatmışlardır. Ancak şehzade, babasının kendisini öldürtmesini haklı kılacak hiçbir kusur işlemediği, Rüstem Paşa ya da bir başkasının, kendisi hakkında ölüm kararı verdirtecek derecede padişah üzerinde etkili olabileceğine asla inanmadığını belirtmiştir⁴⁸.

Sefere çağrı mektubunu aldığı andan itibaren babasının gerçek niyetini anlamak için yakın adamları ile istişare eden Şehzade Mustafa, ordugâha gitmemesi yönünde tavsiyede bulunan yakın adamlarının hilafına ordugâha gelerek Busbecg'in de ifade ettiği gibi ya masumiyetine güvenmiş, ya da ordu içinde kendisine bir kötülük yapılmayacağını düşünmüştür. Ancak ne babasına masumiyetini anlatabilmiş, ne de ordu içinde canından emin olabilmıştır.

Bütün uyarılara rağmen babası ile görüşmek için otağa gitmeye karar veren Şehzade Mustafa, askerlerin alkışları arasında otağın önüne gelmiş ve kılıcı ile hançerini kendisini karşılayan çavuşa teslim ederek içeri girmiştir. İçeride yedi dilsiz cellâdın saldırısına uğrayan şehzade, bir süre onlarla mücadele etmiş, ancak sonunda şehzadeyi öldürmede gösterdiği beceriden dolayı sonradan Zal lakabı verilen Mahmud Ağa'nın kemendi ile can vermiştir.

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi hem kendi askerleri hem de Osmanlı merkez kuvvetleri arasında büyük bir üzüntü yaratmıştır. Yeniçeriler o gün yemek yememişler, Hürrem Sultan, Rüstem Paşa, Zal Mahmud ve hatta Sultan Süleyman hakkında⁴⁹ açıktan açığa söz söylemekten çekinmemişlerdir. Suçlamalar "mekr-i Rüstem" diye tarih düşürülecek kadar şehzade Bayezid taraftarı olan Rüstem Paşa üzerinde yoğunlaştığı için Sultan Süleyman askeri teskin etmek amacıyla Rüstem Paşa'yı azletmiş ve yerine ikinci vezir Kara Ahmed Paşa'yı atamıştır.

Şehzadenin naşı Ereğli'ye götürülerek cenaze namazı kılınmış, buradan da Bursa'ya gönderilerek defnedilmiştir. Ordugâhta bulunan hazinesine el konulan şehzadenin mirahuru ile bazı yakın adamları da öldürülmüştür. Oğlu Mehmed de bir hile ile annesinden alınarak boğdurulmuştur⁵⁰.

⁴⁸ Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, s. 38.

⁴⁹ "Bu acı arasında ilk defa Sultan Süleyman'dan bahsederken "bunak herif" dediler", Busbecg, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hâtıratı*, s. 31.

⁵⁰ Hüseyin Hüsamettin, "Şehzade Sultan Mustafa'nın Süleyman Çelebi adlı bir şehzadesi vardı. Amasya'da boğulup, Şehzadegân türbesine defnedildi" (Hüseyin Hüsamettin, *Amasya Tarihi*, s. 311) bilgisini verse de bir mühimme kaydından "Mustafa'nın oğlancı"nın isminin Mehmed olduğu (Turhan Hikmet Dağlıoğlu, *Onaltıncı Asırda Bursa, 1558-1589*, Bursa 1940, s. 107) anlaşılmaktadır.

3. Şehzadenin Öldürülmesini Anlatan İki Çağdaş Kaynağın Değerlendirilmesi

Tarih bir bakıma hatırdada tutulmaya layık olan hadiselerin hikâyesidir. Bir şahıs, bir aile veya bir kavim için önemli olan vakıaların hatırasını saklamak ve bilgisini yaymak amacıyla güden bu tarih bilgisine hayata, daha ziyade siyasi ve askeri hayata, ameli bir hazırlık diye bakılmıştır. Buna göre tarihin konusunu en çok siyasi olaylar, harpler ve inkılâplar oluşturmaktadır. Tarih yazımının adet olan çerçevesine göre de bir şahsın, bir ailenin veya bir kavmin hayatının hepsi veya bir devri zaman sırasına göre tertip edilmiştir⁵¹. Şehzade Mustafa'nın ölümünden bahseden Osmanlı eserleri de bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu eserlerin bir kısmı Celal-zâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*'i gibi merkezine Sultan Süleyman dönemi olaylarını alan eserlerdir. Bir kısmı da Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Künhü'l-Ahbar*'ı gibi genel bir tarih olarak nitelendirilebilecek geniş kapsamlı eserlerle Peçevi ve Solak-zâde'nin tarihleri gibi Osmanlı hanedanının siyasi hayatının tamamını veya bir kısmını konu edinen eserlerdir.

Tarih yazımında *Tabakâtü'l-Memâlik* ve *Künhü'l-Ahbar* gibi vesikaların birinci dereceden önemi vardır. "Tarih metinlerle yazılır" hükmünü verdirecek kadar önemli olan bu vesikalar, genellikle araştırmanın çerçevesini ve yönünü belirlerler. Ancak vesikalar kendi kendilerine konuşmazlar. Onlar konuşulduğu ve yerinde sorularla karşılaştığı zaman konuşurlar. Böylece de tarihin görüşünün paralelinde veya karşısında olurlar⁵².

Vesikaları ikiye ayırmak mümkündür: Bir bina gibi maddi bir iz bırakmış vesikalar ve yazılmış bir kitap gibi fikrî bir iz bırakmış vesikalar. Mahiyetlerinden ötürü maddi bir iz bırakmış vesikaların tahlili rahat yapılırken fikrî iz bırakmış vesikaların tahlili zor yapılmaktadır. Çünkü fikrî iz, bir semboldür. Bu iz vakıanın kendisi değildir; vakıayı görmüş olanın zihninde kalmış olan bir intibadır⁵³. Dolayısıyla tarihi gerçeklik, bizatihi nüfuz edilemez bir nitelik taşımaktadır. Bu gerçekliğin bilinmesi de dolaylıdır, zira tarihin tarih olması için, bize insanların geçmişi hakkında şahitlikler gerekmektedir.

Tarih şahitliklerle yazıldığı için tarihte en büyük güven, anlattıkları olayların

⁵¹ Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, İstanbul 1937, s. 287.

⁵² Leon E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1989, s. 18.

⁵³ Langlois ve Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, s. 60. "Bir insanın, zamanında olagelen, tarihsel hadiseden göz veya kulağıyla şahidi olabileceği kısım -herkesin vaziyetine göre- çok mahduttur. Çünkü tarihsel maddenin yalnız bir defa görülmek gibi garip bir hususiyeti vardır ve her görülen hadise olup bittikten ve havasımızla kavranmaktan uzaklaştıktan sonra ruhumuzda ancak bir hafızâ tablosu olarak kalır. Doğrudan doğruya görüş ve hatırlayış tabiatıyla bir fotoğraf gibi aslına sadık olarak sabit kalmaz." E. Bernheim, *Tarih İlmine Giriş*, çev. M. Şükrü Akaya, İstanbul 1936, s.98.

çağdaşı olan yazarlara gösterilmelidir⁵⁴. Bu ilkedan hareketle Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden bahseden en önemli çağdaş müverrih Celal-zâde Mustafa Çelebi (1490-1491/1567)'dir. Mustafa Çelebi'nin Sultan Süleyman döneminin olaylarından, seferlerinden ve fetihlerinden bahseden *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* adlı eserinin Nahçıvan Seferi başlığı altında Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi, sefer esnasında vuku bulan diğer olaylara nazaran oldukça geri planda kalan bir olay olarak anlatılmaktadır. Aynı başlık altında Osmanlı merkezî sisteminin uzağında cereyan eden ve Osmanlı'yı fiilî olarak ilgilendirmeyen Avrupa tarihine dair bir değerlendirmede bulunan ve Fransa ile İspanya arasındaki çatışmadan uzun uzadıya bahseden Mustafa Çelebi, sebepleri ve sonuçları itibariyle Osmanlı tarihi açısından önemli olan bu vak'ayı ise kısaca anlatmaktadır.

Mustafa Çelebi'nin bu sefer hakkında verdiği detaylı bilgilerden sefere iştirak ettiği anlaşılmaktadır ki bu da kendisini olayların tanığı konumuna getirmektedir. Ancak müellif o vakıayı müşahade etmiş olsa bile, onun yazdığı metin sadece o vakıayı nasıl anlatmak istediğini bildirir, vakıayı gerçekten nasıl görmüş olduğunu bildirmediği gibi vakıanın gerçekten nasıl olduğunu da bildirmez. Bir müellifin ifade ettiği şey mutlaka kendisinin inandığı şey değildir, çünkü müellif yalan söylemiş olabilir; inandığı şey mutlaka olmuş şey değildir; çünkü müellif aldanmış olabilir⁵⁵. Bu bakımdan müellifin vakıanın zamanında bulunup bulunmadığını, vakıayı gözleriyle görüp görmediğini; sözünde doğru olup olmadığını, doğru haber alıp almadığını, hakikati anlayıp anlamadığını ve hakikati söyleyip söylemediğini yahut hakikati söylemeyi isteyip istemediğini, bir tek ifadeyle özetleyecek olursak, emniyete layık olup olmadığını incelemek gerekmektedir⁵⁶.

Bir müellifin ifadesinin değeri o müellif hangi şartlar altında iş görmüşse o şartlara bağlıdır. Müellifin hangi umumi şartlar altında iş görmüş olduğu çok defa kaynak tenkidiyle öğrenilir. Müellif hakkında ve vesikanın nasıl tertip edildiği hakkında bilgilerin tenkidiyle işe başlamak ve müellifin adetlerinde, duygularında, şahsi vaziyetinde yahut vesika ne gibi hallerde tertip edilmişse o hallerde, müellifi yanlış iş görmeye yahut müstesna bir doğrulukta iş görmeye meylettirmiş olması imkânı bulunan bütün sebepleri aramak lazımdır⁵⁷.

Tabakâtü'l-Memâlik'de sistemli bir şekilde kendine has bir anlatım tarzı kullanan ve olayları mümkün mertebe sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde anlatan Mustafa Çelebi, Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde bu usulü bir kenara bırakarak görünürde bir sebep öne sürmek için pek çok etken unsuru göz ardı ederek kendisinden sonra

⁵⁴ Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, s. 27. Ayrıca bkz. G. Monod, *Tarihte Usul*, çev. Kâzım Şinasi Dersan, İstanbul 1938, s. 16-17.

⁵⁵ Langlois ve Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, s. 151.

⁵⁶ Langlois ve Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, s. 152.

⁵⁷ Langlois ve Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, s. 159.

gelen ve kendisini güvenilir bir kaynak olarak gören tarihçilerin muhtemelen mantıklı bulmadıkları için eserlerine bile almadıkları basit bir sebep ileri sürmektedir. Şehzade Mustafa'yı ordugâha kadar getiren ve Otağ-ı hümayuna girdikten sonra babasının gazabına uğrayarak ömrünün nihayete erdiğini bildiren Mustafa Çelebi, olayın nasıllığı ve niçinliği konusunda bazı sınırlılıklar yaşadığı için bir gerekçe bildirmek adına bir tek sebep ileri sürmektedir. Buna göre şehzadenin öldürülmesine kendisinden "sâdır olan hatâ-yı uzmâ mûcib ü bâis olmuşdur"⁵⁸ Şehzadeyi babasının katında "gizli ve büyük bir günahı, bir suçu olmasaydı bu çeşit bir cezalandırmaya mazhar olmazdı"⁵⁹ diyerek eleştiren Mustafa Çelebi, günahın ne olduğu konusunda klasik bir Osmanlı anlayışı sergilemektedir.

Osmanlı devlet anlayışına göre her şey halka dayanmaktadır. Vergi halktan gelmekte, asker onlar vasıtasıyla beslenmekte, padişahın ve diğer memurların durumu, onlarla olan ilişkilerine göre değerlendirilmektedir. Halkın bu önemine binaen sultanın hem hizmetkârı hem de en büyük destekçisi olan halka yapılan zulüm de en büyük günahlardan biri olarak kabul edilmektedir⁶⁰. Şehzade Mustafa da valilik yaptığı Amasya'da halka zulmederek büyük bir günah işlemiştir. Doğrudan zulme rıza göstermeyen ve bunu fiili olarak yapmayan şehzade, geniş yetkiler verdiği bazı adamlarının halka yaptığı haksızlıklardan dolayı zulme sebebiyet vermiş ve böyle bir cezalandırmayı hak etmiştir⁶¹.

Mustafa Çelebi'yi şahitliğinde yalnız bırakan bu durum karşısında kendisinin aldanması veya aldatması ihtimalinin bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır. Bunu anlamak için de ilk olarak şahidin tenkidine yönelik şu sorulara cevap bulmak gerekmektedir:

Mustafa Çelebi, olayı göremeyecek yahut işitemeyecek bir mevkide bulunmuş mudur? Mesela, yüksek makamda bulunanların gizli müzakerelerini naklettiği iddia eden bir maiyet memuru;

Mustafa Çelebi'nin dikkati, içinde bulunduğu özel durumdan dolayı dağılmış mıdır? Mesela, bir muharebe meydanında;

Müşahede ettiği vakıalar kendisini ilgilendirmediği için dikkat etmemiş midir?

Vakıaları anlatmak için gerekli olan tecrübe ve anlayış kudreti eksik midir?

⁵⁸. Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik*, v. 353b.

⁵⁹. Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik*, v. 353b.

⁶⁰. Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri*, Kayseri 1992, s. 167. Celâl-zâde Mustafa Çelebi de padişahların, şehzadelerin, vezirlerin ve emirlerin varlık sebeplerinin halka adaletle muamele etmek olduğunu belirterek Allah'ın saltanat ve hilafet nimetine mazhar olan kişilerin bu nimetin şükürünü ancak halka adil davranarak ifa edebileceklerini vurgulamaktadır. Bkz. Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik*, v. 353b.

⁶¹. Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik*, v. 354a.

Kendi duygularını iyice analiz edememiş ve ayrı ayrı vakıaları birbirlerine karıştırmış mıdır?⁶²

Bu sorular Mustafa Çelebi için olumsuzluk ifade eden cevapları içermemektedir. Çünkü Sultan Selim döneminde Divân kâtipliğine tayin edilerek (1516) devlet hizmetine başlayan ve Sultan Süleyman zamanında nişancılığa tayin edilerek (1534) yirmi üç yıl aralıksız olarak nişancılık hizmetinde bulunan Mustafa Çelebi'nin olayı göremeyecek veya işitemeyecek bir mevkide bulunmadığı bilinmektedir. Olay ordunun konakladığı bir esnada vuku bulduğu için Mustafa Çelebi'nin özel bir durumu da söz konusu değildir. Olayları anlatmak için gerekli olan tecrübe ve anlayış kudretine haiz olan ve eserinde dönemin diğer kaynaklarının zikretmediği teferruatta kalan olayları zikreden, sefer esnasında ordunun konakladığı yerlerin isimlerini ve konaklama tarihlerini detaylarıyla bildiren Mustafa Çelebi'nin şahsından kaynaklanan bir kusuru da bulunmamaktadır.

Ciddi, algılama gücü kuvvetli ve doğru bir insan olarak kendi ortamında güvenilir bir şahit olan Mustafa Çelebi'nin bu konuda ifadelerine makul bir güvenin gösterilmemesinin nedeni kendisini zorlayan sebeplerdir.

Yazar kimliğinin ardında daha baskın bir şekilde Osmanlı devlet adamı kimliği taşıyan Mustafa Çelebi'nin tarihçi olarak konumu belli sınırlar içerisinde kalmıştır. Yorumlarıyla her zaman kendisini devlet mekanizmasına dâhil olmuş bir devlet adamı olarak gösteren Mustafa Çelebi, tarihsel tasvirini birinci elden bilgiye sahip olan içeridekilerden birisi olarak yapmıştır. Dolayısıyla Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinin nasıllığı ve niçinliği hakkında her şeyden önce mensubu bulunduğu sistemin ne söylemek istediğini, daha doğrusu resmi tez niteliğindeki anlatımlarını bildirmek zorunda kalmıştır. Mustafa Çelebi'nin bunun aksini yapması büyük bir sadakatle bağlı bulunduğu Sultan Süleyman'ı oğlunu bile öldürmekten çekinmeyen despot bir padişah, dönemini de keyfi uygulamaların yapıldığı, kaba şiddetin hüküm sürdüğü bir dönem haline getirecektir. Oysa Mustafa Çelebi'nin mensubu olmakla gurur duyduğu devlet hiyerarşisinin herhangi bir basamağında gördüğü veya hissettiği olumsuz bir durumu zikretmesi ne kendi şahsi menfaatine ne de toplumun ve devletin müşterek menfaatine uygun değildir.

Bu durumda müşahedeye dayalı ilimlerde uygulanan "Tek müşahedeyle ilmi bir neticeye varılamaz" kaziyesini uygulamak gerekmektedir. Metodolojik olarak tek başına bir müşahede ilme girmez, müşahede, müşahedecinin adıyla birlikte zikredilir, fakat bir netice çıkarılmaz. Tarihçilerin elinde bir vakıayı tespit etmek için yalnız bir kişinin ifadesi bulunduğu vakit o kişi ne kadar güvenilir olsa da tarihçilerin vakıayı kabul değil, tabiat ilimlerinde olduğu gibi yalnızca bilgiyi zikretmeleri lazım gelir⁶³.

⁶² Langlois ve Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, s. 170-171.

⁶³ Langlois ve Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, s. 193.

Mustafa Çelebi'nin Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi hakkındaki ifadeleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Metodolojik olarak bu olayda göz önünde bulundurulması gereken bir başka husus da müşahidin gördüğünü ve işittiğini ne zaman kaydettiğidir. Tamamı tamamına uygun olan müşahede ancak müşahededen hemen sonra yazılmış olmalıdır; sonradan kaydedilen bir duygu artık bir *hatıradan* başka bir şey olamaz, o da hafızada başka hatıralarla karışabilir. Vakıyalardan birçok yıllar sonra en çoğu müellifin mesleğinin sonuna vardığı vakit yazılmış olan hatıralar tarihe, sayılamayacak derecede çok yanlışlıklar sokmuşlardır. Olayları zamanında görmüş olanların şahitlikleri gibi görünen hatıraları, onlardan yazılmış ikinci el vesikalar gibi şüpheyle karşılamak lazımdır⁶⁴. Burada Mustafa Çelebi'nin sonradan yazıldığı takdirde zihinde tutulması pek de kolay olmayan ordunun sefere gidişte ve dönüşte konakladığı menzillere varış tarihleri gibi verdiği detaylı bilgiler, müşahedesini gördüğü ve işittiği anın hemen akabinde yazmasa da olayların üzerinden çok geçmeden yazdığı fikrini uyandırmaktadır.

Tarih ilmi, ilmi vakıya ulaşmak için şahitlikleri birbirleriyle karşılaştırma metodunu kullanır. Bu karşılaştırma işlemi ayrı ayrı şahitlikler hangi noktalarda birbirlerine uyuyorsa o noktalar ilmi vakıya olurlar⁶⁵. Metodolojik olarak şahitliklerin birbirleriyle karşılaştırılmasının gerekliliğinden hareketle Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi olayında da ilmi vakıya ulaşmak için Mustafa Çelebi'nin şahitliğinden başka şahitliklere ihtiyaç vardır. Bu şahitliği bünyesinde barındıran en önemli eser de Gelibolu Mustafa Âli (1541/1600)'nin *Künhü'l-Ahbar*'ıdır.

Âli, Şehzade Mustafa'nın öldürülmesini birinci dereceden müşahede etme imkânına sahip olmasa da müşahitleri dinleme şansına sahip olmuştur. *Künhü'l-Ahbar* isimli eserinde Sultan Süleyman dönemi olayları için hem kendi ifadesinden hem de eserinin ilgili bölümünün içeriğinden anlaşıldığı üzere Mustafa Çelebi'yi kaynak olarak kullanan Âli'nin bu olay hakkında Mustafa Çelebi'nin eserinde belirmediği bazı hususları onun ağzından dinlemesi ve eserine alması yüksek bir ihtimaldir⁶⁶. Bu dönemin olayları hakkında Mustafa Çelebi'nin anlattıklarına nadir ilavelerde bulunan Âli'nin olayın nasıllığı ve niçinliği hakkında *Tabakâtü'l-Memâlik*'de hiç bulunmayan bilgiler vermesi Mustafa Çelebi'nin şehzadenin öldürülmesi hususundaki ifadelerinde yalnız kalmasına sebep olmuştur. Dahası Âli'nin bu konuda verdiği bilgiler kendisinden sonra gelen Peçevi ve Solak-zâde gibi Osmanlı müverrihlerinin tercih ettiği bir nakil olurken Mustafa Çelebi'nin ifadeleri hiç rağbet görmemiştir.

Her şahitlik içinde yanlışlık ihtimalini de taşır, bu ihtimal büsbütün ortadan

⁶⁴. Langlois ve Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, s. 171.

⁶⁵. Langlois ve Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, s. 193.

⁶⁶. Bkz. Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik Ve Derecâtü'l-Mesâlik* (Doktora Tezi), Kayseri 2009, s. LXV.

kaldırılmaz; fakat birçok şahitlik birbirine uyuyorsa onların aynı yanlışlığa düşme ihtimali fazla değildir. Burada da Âlî'nin şahitliği kendisinden sonra gelen Peçevi ve Solak-zâde gibi önemli Osmanlı müverrihlerinin şahitlikleriyle uyum içerisinde olduğu için Mustafa Çelebi'nin şahitliği, tarihi kesinlik içermeyen bu şahitliklerin karşısında yer almaktadır. Âlî'nin şahitliğinin kendisinden sonra gelen müverrihlerle uyum içerisinde olmasının sebebi ise aynı realiteyi görmelerinden ve doğru olarak tarif etmelerinden değil, Mustafa Çelebi'nin çeşitli zorlayıcı sebeplerden kaynaklanan şahsi yanlışlığının onların şahitliğinden doğal olarak ayrılmasındandır. Çünkü şahsi yanlışlıklar birbirlerinden ayrılmaya, doğru şahitlikler ise birbirlerine uyum göstermeye meyillidirler.

Âlî'nin şehzadenin öldürülmesine yönelik farklı açılardan değerlendirmeleri bulunmaktadır. Âlî, ilk olarak şehzadenin istemeyerek de olsa askerın teşviki ile isyana teşebbüs ettiğini belirtmektedir. Şehzadenin bu teşebbüsünden Rüstem Paşa vasıtasıyla haberdar olan Sultan Süleyman'ın başlangıçta bu haberlere inanmadığını, haberi götüren ulağın ifadeleri ile netleştiren Âlî, ifadelerinin devamında "hufyeten/gizlice" bir işe karar verildiğinden bahsetmektedir. Safeviler üzerine yapılacak seferin sonraki bahara ertelenmesi bahsinde geçen bu kelimenin seferin ertelenmesine veya Safevi sorununun gizlice halledilmesine delalet etmediği aşikârdır. Zira askere kışlak tayin edilerek ordunun merkeze çağrılmak yerine dağıtılması seferin aşikâr bir biçimde sonraki bahara ertelenmesine işaret etmektedir. Bu durumda Âlî'nin "bu korkunç alevın def'ine, bu felaket dairesinin ref'ine gizlice önem verdiler"⁶⁷ dediği şey, Şehzade Mustafa meseledir. Nitelikim Âlî, bu ifadelerinin hemen akabinde seferin ertelenmesine gayret eden Şahın çabalarının, Sultan Süleyman'ın şehzade meselesini çözmeye karar vermesinden dolayı sonuçsuz kaldığını ifade etmektedir⁶⁸.

Âlî'nin şehzadenin öldürülmesinde etken olduğunu ileri sürdüğü ikinci bir sebep de şehzadeler ve onların taraftarları arasında yaşanan taht mücadelesidir. Buna göre şehzadenin öldürülmesinde Şehzade Bayezid taraftarı olan veziriazam Rüstem Paşa'nın büyük bir etkisi olmuştur⁶⁹. Âlî, Sultan Süleyman'ın ilk gözdesi Mâhidevran ile son gözdesi Hürrem arasında yaşanan çekişmenin ve Mâhidevran'ın oğlu Mustafa ile Hürrem'in oğulları Selim ve Bayezid arasındaki taht mücadelesinin yarattığı olaylara değinmeden Şehzade Mustafa'nın kullarının ağzıyla Rüstem Paşa'yı bu öldürme meselesinde birinci dereceden sorumlu görmektedir. Rüstem Paşa'nın halk, bazı devlet adamları ve asker tarafından Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinin müsebbibi olarak görülmesi ve akabinde askerın zorlaması ile Sultan Süleyman'ın

⁶⁷ Mustafa Âlî, *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, v. 293a.

⁶⁸ "Azîmet-i hümâyûnlarında şeh-zâdenin ref'i husûsu musammem olmağla teveccüh-i müveccehden feragata rıza gösterilmedi.", Mustafa Âlî, *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, v. 293b.

⁶⁹ "Şeh-zâde Sultân Bâyezid cenâbına vüfûr-ı ihlâs u ihtisâsına binâen bunun izâlesini anun rimâh-ı kevvet ü iktidârı itâlesine bâis-i tasavvur kıldılar.", Mustafa Âlî, *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, v. 294a.

Rüstem Paşa'yı veziriazamlıktan azletmesi devlet adamlarının ve askerinin fiili olarak şehzadeler arasındaki çekişmeden haberdar olduklarını ve taraflarını belirlediklerini göstermesi bakımından önemli bir husustur.

Aynı vakıa üzerinde Mustafa Çelebi ve Âlî'nin şahitliklerinde olduğu gibi birden fazla ifade bulunduğu vakit bunlar ya birbirlerinin aksini bildirirler ya da birbirlerine uygun olurlar. İfadelerin gerçekten birbirlerinin aksini söylediklerinden emin olmak için aynı vakıaya dair olduklarından da emin olmak gerekir. Birbirinin aksi gibi görünen iki ifade birbirine paralel olabilir; yine bu iki ifadenin tamamı tamamına aynı zamanlar, aynı yerler, aynı şahıslar ve bir hadisenin aynı safhalarından bahsetmeme ihtimali de vardır. Bu durumda her iki ifade de doğru olabilir. Bununla beraber iki ifadenin birbirini tekit ettiği neticesi çıkarılmamalı; her bir ifade tek başına olan ifadeler sınıfında değerlendirilmelidir⁷⁰.

Mustafa Çelebi ve Âlî'nin de Şehzade Mustafa'nın öldürülmesine dair şahitliklerinde birbirinin aksini bildiren şahitliklerde buldukları görülmektedir. Yukarıdaki metodolojik değerlendirme çerçevesinde aynı vakıaya dair olduklarından emin olunan bu şahitliklerin birbirinden ayrıldıkları nokta olayın niçinliği hususundadır. Her iki şahitlik de aynı şahısla ilgili aynı zamanda ve aynı yerde vuku bulan bu olayın önceki safhaları hakkında farklı şahitlikler ileri sürmektedirler. Burada tabii bir temayül insanı iki ifadeyi barıştırarak aralarını bulmaya veya yanlış olanı elemeye insanı sevk etmektedir. Mustafa Çelebi ve Âlî'nin ifadelerinin aralarını bulmaya yönelik bir çalışma burada sonuçsuz kalacağı için geriye iki ifadeden şüpheli veya yanlış olanı eleme seçeneği kalmaktadır. Mustafa Çelebi'nin de bazı zorlayıcı sebeplerle bu şahitlikte bulunduğu bilindiği için şüpheli veya yanlış ifade yargısı onun şahitliğine daha uygun gelmektedir.

Âlî, şehzadeyi ölüme götüren süreçte şehzadenin kendisinden ve muhaliflerinden kaynaklanan iki önemli sebebi zikrettikten sonra bu olayın resmi tez niteliğindeki açıklamasını da yaparak şahitliğinin çerçevesini daha da genişletmektedir. Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinin ardından veziriazamlıktan azledilen fakat kısa bir süre sonra tekrar aynı göreve getirilen Rüstem Paşa'nın ağzıyla yapılan bu açıklamaya göre, şehzade "nizâm-ı âlem ve zamân-ı ahvâl-i sipâh⁷¹" için öldürülmüş ve ulema bu ölümü "şer'an ve örfen" uygun görmüştür.

Âlî'nin ifadelerinde dikkati çeken bir başka husus da yine bir başkasının ağzıyla Sultan Süleyman'ın oğlunu öldürmekle hata ettiğini söylemesidir. Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi üzerine bir mersiye yazan ve bundan dolayı Rüstem Paşa'nın hışmına

⁷⁰ Langlois ve Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, s. 195.

⁷¹ "Bir pâdişâh-ı âlî-câh nizâm-ı âlem ve zamân-ı ahvâl-i sipâh için bir oğlunu öldürdi. Âmme-i ulemâ ve fudalâ bu manâyı şer'an ve örfen münasib gördi.", Mustafa Âlî, *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, v. 295a.

uğrayan Yahya Bey'in ifadeleri ile Âlî, resmi teze rağmen Sultan Süleyman'ın hata ettiğini ifade etmektedir.⁷²

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi olayında Âlî'nin ve onun şahitliğini destekleyen diğer Osmanlı müelliflerinin ifadeleri birbirine uyduğu ve bunun doğal bir neticesi olarak şahitliklerin sayısı çoğaldığı için tabii bir temayül insanı vakianın onların bildirdiği tarzda olduğu fikrine ulaştırmaktadır. Bu temayülden de kaçınmak gerekir. Burada ilk hareket noktası her vesıkayı müstakil bir bilgi kaynağı olarak görmektir. Ancak bir başkasından kopya edilerek yazılan ifade yeni bir müşahede değildir. Bir müşahede farklı yüz müellif tarafından kopya edilmiş olsa bile, bu yüz kopya bir tek müşahededden başka bir anlam ifade etmez. Bunları yüz diye saymak, basılmış aynı kitabın yüz nüshasını yüz vesika olarak saymak gibidir. Birbirinden farklı vesikalarda farklı müellifler tarafından yazılmış aynı ifade birkaç ifadeymiş gibi görünebilir ve farklı vesikalarda işaret edilen aynı vaka birbirine uygun on müşahedeci tarafından tespit edilmiş gibi gelebilir. Oysa vesikalar arasında uygunluk ancak, birbirlerine uygun ifadeler, her biri ötekinden ayrı müşahedeleri gösterdikleri vakit netice verebilir.

Birbirinden ayrı iki müşahedecinin bütün noktalarda birbirine uymaları genellikle zordur. İki ifade aynı tarzda aynı tafsilata işaret ediyorsa, aynı müşahededden çıktıkları sonucuna varılır. Birbirinden ayrı müşahedeler her vakit birkaç nokta üzerinde ayrılırlar. Vaka yalnız bir müşahedeci tarafından müşahede edilebilecek veya kaydedilebilecek mahiyette olursa, kaynakların hepsi bu tek müşahededden çıkmış demektir. Buradan hareketle Âlî'nin şahitliğini hemen hemen aynı noktalara işaret ederek destekleyen Peçevi ve Solak-zâde gibi Osmanlı müverrihlerinin ifadeleri bu özellikleri sebebiyle tek müşahededden yani Âlî'nin müşahedesinden çıkmıştır.

Sonuç Yerine

Sultan Süleyman'ın sancak beyliği esnasında Manisa'da doğan, yine bu şehirde sancağa çıkan ve Hürrem'den olma kardeşlerinin sancağa çıkma yaşı gelince de buradan Amasya'ya tayin edilen Şehzade Mustafa'nın bu tayinden sonra babası ile arasındaki ilişkiler giderek bozulmuştur. Osmanlı kaynaklarında 948/1541'de başlayan ve şehzadenin 960/1553'de ölümü ile sonuçlanan bu süreçte yaşanan olayları bir cariyenin entrikası olarak değerlendirme eğilimleri ağır basmaktadır. Kaynaklar, askerin teşvikiyle babasının sağlığında tahta geçme teşebbüsünde bulunan ve bu suretle isyana yeltenen şehzadenin de tam anlamıyla suçsuz olmadığını belirtse de şehzadenin kötü bir iftiraya kurban gittiği fikrini bir tarafa bırakamamışlardır.

Şehzadenin öldürülmesini Hürrem'in kendi oğullarından birini tahtta görmek arzusuna bağlayarak tek sebebe indirgeyen yaklaşımlar, şehzadeyi tamamen suçsuz konumuna getirerek onun bu sürece etkisini en az seviyeye indirgemektedirler. Oysa

⁷² Bkz. Mustafa Âlî, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*, v. 295a

Şehzade Mustafa'nın da halk ve asker üzerindeki olumlu etkisinden, kendini diğer kardeşlerine nazaran tahta çıkmaya daha layık görmesinden ve bunu yasal bir hak olarak kabul etmesinden dolayı taht için bazı girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal durumun da şehzadeyi halkın ve askerinin gözünde kurtarıcı konumuna getirerek şehzadenin taht için harekete geçmesinde etken olduğu söylenebilir. Bu sebeple şehzadenin öldürülmesinde etken olan unsurlar çalışmamızda bir tasnife tabi tutularak üç ana başlık altında verilmiştir.

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden bahseden Celal-zâde Mustafa Çelebi ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin verdiği bilgilerin değerlendirilmesi çalışmamızın ikinci kısmını oluşturmuştur.

Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik*'de 1520-1557 arasındaki otuz yedi yıllık uzun bir zaman diliminde geçen olaylardan bahseden bir tanık konumundadır. Ancak Mustafa Çelebi'nin tarihçi kimliğinden ziyade devlet adamı kimliğinin öne çıkması ve eserinin dönemin resmi tarihi olarak nitelendirilebilmesi Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde de etkisini göstermiş ve Mustafa Çelebi'nin olayın nasıllığı ve niçinliği hakkındaki ifadeleri resmi tez niteliğindeki açıklamalardan öteye geçememiştir.

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesini bizzat müşahede edemeyen fakat müşahitleri dinleme imkânına sahip olan Âlî ise olayın nasıllığı ve niçinliği hakkında Mustafa Çelebi'den tamamen farklı yorumlar ileri sürmektedir. Mustafa Çelebi'nin içinde bulunduğu durumdan kaynaklanan sıkıntıları yaşamayan Âlî, olayı daha objektif değerlendirmekte ve bu değerlendirmeleriyle de kendinden sonraki Osmanlı müverrihlerine kaynaklık teşkil etmektedir.

Kaynakça

Top. Arş. D. No: 5290.

Dizfuli Münşeâtı, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr: 2735.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, II, İstanbul 1995.

Bernheim, E., *Tarih İlmine Giriş*, çev. M. Şükrü Akaya, İstanbul 1936.

Busbecg, G. De, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hâtıratı (Türk Mektupları)*, çev. Osman Yüksel, Ankara 1953.

Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü, No: 5997.

Dağlıoğlu, Turhan Hikmet, *Onaltıncı Asırda Bursa, 1558-1589*, Bursa 1940.

Demirtaş, Funda, Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik* (Doktora Tezi), Kayseri 2009.

Downey, Fairfax, *Kanuni Sultan Süleyman*, çev. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitâbü't-Târih-i Kühü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, No: 5959.

Gökbilgin, M Tayyib, "İbrâhim Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, 5-II, İstanbul 1977.

"Rüstem Paşa Hakkındaki İthamlar", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VIII, S. 11-12, İstanbul 1955.

"Hürrem Sultan", *İslam Ansiklopedisi*, 5-I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

Halkın, Leon E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1989.

Hammer, J. V. *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. M. Ata, V, İstanbul 1330.

Hüseyin Hüsamettin, *Amasya Tarihi*, III, İstanbul 1927.

Kepecioğlu, Kâmil, "Mahidevrân Sultan'ın Azaplı Günleri", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, sad. Zuhuri Danışman, İstanbul 1972.

Langlois, Ch. V., Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, İstanbul 1937.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülâgü, III, İstanbul 1996.

Sicill-i Osmanî, haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt, IV/I, İstanbul 1997.

Monod, G., *Tarihte Usul*, çev. Kâzım Şinasi Dersan, İstanbul 1938.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâyifü'l-Ahbâr*, III, İstanbul 1285.

Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283.

Turan, Şerafettin, "Mustafa Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, İstanbul 2006.

Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları, Ankara 1997.

Turgut, A. Memduh, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935.

Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri*, Kayseri 1992.

Uluçay, Çağatay, "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970.

Osmanlı Sultanlarının Aşk Mektupları, İstanbul 1950.